

ՏԱՍՆԵՐԿՐՈՐԻ ՏԱՐԻ

ՄԱՍԿ

Տարեկան գինը 10 բուրլ, կէս տարեկանը 6 բուրլ:
Առանձին համարները 5 կոպէկով:
Թիֆլիսում գրվում են միմյանից խմբագրատան մէջ:
Օտարաբաղադրացիք դիմում են ուղղակի
Тифлис. Редакция «Маск»

Խմբագրատունը բաց է առաւօտեան 10—2 ժամ
(Բացի կիրակի և տօն օրերէն):
Յայտարարութիւն ընդունվում է ամեն լիզուով:
Յայտարարութիւնների համար վճարում են
իւրաքանչիւր բառին 2 կոպէկ:

ԲՈՎԱՆԳԱԿՈՒԹԻՒՆ

ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ: Նամակ Արդուինից:
Նամակ Մոսկվայից: ԱՐՏԱՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ:
Նամակ Թիֆլիսից: Նամակ Թիֆլիսից: Ար-
տաքին լուրեր: ՆԵՌԱԳԻՐՆԵՐ: ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒ-
ԹԻՒՆՆԵՐ: ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ: Խաչատուրի յիշա-
տակարան:

ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ՆԱՄԱԿ ԱՐԳՈՒՆԻՆԻՑ

Մարտի 7-ին

Այս վերջին պատերազմով Ռուսաստանին կը-
գած բաժնով և կարսի նահանգներում, թէ ըն-
դարձակութեամբ և թէ ընակչաց բազմութեամբ
ամենից մեծ քաղաքն Արդուինն է: Բայց այն
կողմիցս զիջում որ ունի, զգալիաբար, Ար-
դուինը, օտարների առաջ չափ անձանց մի
վայր է դարձել նրան: Կարս և Արդուինը իրենց
պատերազմական նշանակութեամբ, բաժնով իր
նահանգներում հռչակ են ստացել, բայց նրան-
ցից աւելի տարածված, աւելի բազմամարդ քա-
ղաքը, Արդուինը անհամեմատ փոքր համար ու-
նի քան առաջինները: Արդուինն որ Արդանանի
Ուլթի, Բաթումի և գրեթէ Կարսի ևս կրկնապա-
տիկ ընակչին ունի, ստիպված է մի շատ խոնարհ
դիրք ունենալ այդ քաղաքների առաջ: Եւ ի՞նչ է
պատճառը,—այն որ այդ վերջինները աւելի ըն-
դարձակ հաղորդակցութիւն ունեն օտար քաղաք-
ների հետ, աւելի բազմաթիւ երթևեկութեանց
ենթակալ են և հետևաբար աւելի ծանօթ են,
քան թէ առաջինը:

Մի քաղաքի յառաջադիմութեան համար ան-
հրաժեշտ հարկաւոր են բազմաթիւ կանոնաւոր
հաղորդակցութեան ճանապարհներ, որոնցով ան-
ցորդներ կը յաճախեն, առեւտուր կը ծաղկի և
վաճառականութեան ու վաճառաւորութեան և
այլ ամեն կերպ փոխադրութեան մեծ դերութիւն
կը տրվի: Արդուինը քաղաքը՝ օտար տեղերի հետ

հաղորդակցելու համար երկու դիմաւոր ճանա-
պարհ ունի, մէկը արքունի ճանապարհն է, որ
Բաթումից սկսում և Արդուինից հինգ վերստ հե-
ռուից անցնելով Արդանուշի վայրով գնում է
Արդանան, միւսը՝ ձորոյն գետը, որ քաղաքի դա-
ռիվայրի ստորոտովն է անցնում: Առաջինի հա-
մար մենք ասինք «արքունի ճանապարհ» և այդ
անունը թերեւս փորձութիւն լինի ընթերցողին
սխալելու, կարծելով թէ դրա վրա կարգաւո-
րեալ ֆուրցոններ, սպիւր են բանում,—չէ, այդ
բանը Արդուինի համար դեռ երազ է: Այդ ճա-
նապարհը թէպէտ յատկապէս կառքի երթևեկու-
թեան համար և այդ ընդարձակութեամբ է շին-
ված արդէն մեծ մասամբ Օսմանեան իշխանու-
թեան ժամանակ, սակայն այժմ արդէն չափ տե-
ղեր քանդված, լիցված է և մի այդպիսի զործա-
ծութեան համար, բոլորովին անյարմար է դար-
ձած: Վաճառահանութիւնն ու վաճառաւորու-
թիւնը կամ առ հասարակ անցուղաւոր կատար-
վում է միայն ձիերով և էջերով: Մէկ հեղ միայն,
այս ամառ, այն էլ դեռ առաջին անգամ, ուղ-
տեր երեւոյցին այդ ճանապարհի վրա, Երևանի
բերինով բարձած: Իսկ, ընդհանրապէս, ճանա-
պարհորդները՝ այդ «արքունի ճանապարհի» վրա,
կը տեսնեն միայն բուռնակիրներ՝ իրենց ձիերով
ու էջերով: (Չը մոռնանք յիշել թէ Երևանի էլ
երևում են և Համէնցի հայ-մահմադարները
իրենց հօտերով, որոնց քչում են դէպի Արդա-
նանի արօտաւայրերը):

Արդուինի երկրորդ հաղորդակցութեան ճանա-
պարհը, ինչպէս ասինք, ձորովն է: Այդ դեպք
որ իր բոլորած տեղից սկսած մինչև Թաթիված տե-
ղը՝ օձապտույտ կրմաններով, հոսում է անաղին
ձորերի, փայտերի միջով և բնաւ ոչ մի արտի, ոչ
մի աղաղակի չէ բաշխում իր ջրից, Արդուինից
մինչև Բաթում մի փոքրիկ օգուտ է տալիս, կրե-
լով իր վրա հեղ և երկայն փոքր նաւակներ,
որոնց վրա լինում են ճանապարհորդներ և բեռ-
ներ: Զորոյն գետը՝ Արդուինից մինչև Բաթում
չափ սրբնաց հոսանք է ստանում, այնպէս որ
իր այդ մօտ 200 վերստ երկայնութեան տարա-

ծութեան վրա, ջրի առատ ժամանակին, նաւակ-
ները մինչև իսկ չորս ժամ միայն լողալով հաս-
նում են Բաթում, այն ինչ Բաթումից Արդուին
վերադառնալու համար, նոյն նաւակներին հար-
կաւորում է 3—6 օր, և այդ ժամանակ, նաւա-
տները՝ չունենալով ուսին ջրի հոսանքին հակա-
ռակ, նաւակներն քաշում են դէպի վեր, գետե-
ղերի վրայով: Այս այդ նաւակներն են գլխա-
ւոր միջնորդ հաղորդակցութեան Արդուինի՝ Բա-
թումի և անկից Կ. Պոլսի, Ողէսայի և Թիֆլիսի
հետ:

Արդուինի ճանապարհը անցնում է, ձորովով
բաժանված, քաղաքի զինացի բլուրի վրայով, և
հետևաբար քաղաքից դէպի այդ ճանապարհը եր-
թաւոր համար հարկաւոր է այն բլուրը ելնել:
Արդէն Արդուինի ազգաբնակչութեան գլխաւոր, կա-
րեւոր մասը բնակվում է քաղաքի անաղին գետի-
վայրի վրայ, իր ստորոտը ձեռնող ձորովից 2
վերստ հեռաւորութեամբ: Ուստի արքունի ճանա-
պարհին միանալու համար, պէտք է նախ, անկա-
նոն, անձով ճանապարհներով դարձաւոր իջնել
և յետոյ աւելի անկանոն և խորտրորոր ճանա-
պարհներով անաղին գետի վրայ ելնել: Եւ արդարեւ
այդ շատ անտանելի է ինչպէս ճանապարհորդի,
նոյնպէս և բեռնակրի համար: Այս պատճառով
տեղեկեան կարգադրութեամբ արդէն սկսած է
մի կանոնաւոր ճիւղ ձգել քաղաքից մինչև ար-
քունի ճանապարհը: Սակայն որովհետեւ այդ ճիւ-
ղը՝ թէպէտ գաւառիկի զօտաւորութիւններն անհե-
տաքանում է, բայց խիստ շատ է հեռացնում ճա-
նապարհը, ուստի տեղացի ժողովուրդը աւելի
յանձն կանուտ կրկին գաւառիկների վրա յորին-
ւած թէ նոր ճանապարհով երթալով, երկու ժամ
ընտանիք, քանի որ դեռ ևս կառք չը կայ որ ճա-
նապարհի հարթութեան ու դառնութիւնի տարբերու-
թիւնն յայտնի դալի անէ:

Մի ուրիշ անգամ մենք կաշխատեցք ծանօթաց-
նել «Մշակի» ընթերցողներին Արդուինի արդիւ-
նաբերութեան, վաճառահանութեան և վաճառա-
ւորութեան հետ:

Ճ.

ԽԱՉԱՏԱԿԱՐԱՆԸ

Բայց ինձ աւելի զարմացնում էր այն, թէ ինչ-
պէս թոյլ տուին «խելագար աղջկան» մտնել
բանտը, որի մէջ ևս ամենեւին խելագարութեան
նշան չէի նկատում, միայն վերին աստիճանի
անձնագրոթմութեան և թշուառութեան ստատիկ կա-
տարութիւնը նրան բախտաւոր մահկանացիների
աչքում խելագար էին ներկայացնում:

Նա պատմեց, թէ այն օրից, որ եկել էր այդ
քաղաքը և տեղեկացել էր, որ ևս այն բանտումն
եմ գտնվում,—բանտի շրջակայքից չէր հեռանում,
գիշերները անց էր կացնում նրա պատերի մօտ,
իսկ ցերեկով կանգնում էր փողոցների վրա, ա-
ղաչում էր, սրբապատում էր անցորդներին, պատ-
մում էր նրանց իմ անմեղութիւնը, խնդրում էր,
որ օգնեն ինձ: Նա դեռ ամբողջ միամիտ էր, որ
կարծում էր, թէ ամեն մարդ իրաւունք ունի ինձ
դատուոր լինելու: Իսկ այն առաւօտ, երբ բան-
տը մտնում էր մի երկտասարդ ակնոցաւոր պա-
լան, նա վազեց, մօտեցաւ, և գրկելով նրա ոտ-
ները, խնդրեց, որ իրան էլ թոյլ տան բանտը
մտնելու և իր «սիրելիին» տեսնելու: Այնպէս որ
պարտքը գլխացաւ նրա վրա, խոտաւազ, որ իս-
կայն հրաման կանէ բանտապահից: Նա կատա-
րեց իր խոտաւազը, քանի բոլորից յետոյ նրան
ներս թողցին:

Ողբան միթիւրական լինել իմ դժբախտու-
թեան տխուր ժամերում տեսնել իմ մօտ Նէնին,
որքան սիրաբան լինել նրա ծայրայեղ անձնա-
զօնութիւնը, այսու ամենայնիւ, ևս մոտեւում էի,
«միթի» ևս արժեւ դրան... Ինչպէս է միշտ այդ

անմեղ աղջկիւր, որ տանջվում է մի չարագործի
համար... Ինչու ևս ձգեցի նրա սրտում այն սրբ-
բազան կայծը, որ այնքան բոցավառվեցաւ, որ
այնքան բոցբռնեցաւ, մինչև խելքից հանցեց նը-
րան... Ինչու ևս խելքի նրա հանգստութիւնը...
Այդ բնութեան աղաւթ որդին, որի ցեղին վիճակ-
ված է կեանքի անհող և աւելի ուրախ բաժնիւր,
դուցէ աւելի բախտաւոր կը լինէր, եթէ չը հան-
դիպէր ինձ... Ինչու ևս թշուառացի նրան... Ա-
ւելի լաւ չէր լինի, որ հնչեց այն օրը, երբ ես նը-
րա կեանքը աղաւթիցի եղեւնագործի ձեռքից,
բաց թողնել նրան: Նա կը գնար, աշխարհը լայն
ու արձակ է ցիլանդոն համար,—կը գնար և իր
համար նոր բախտ կը որոնէր...

Արդէն ուշ էր... այդ բոլորը պէտք էր անցած
համարել... ևս միայն հարցրի.

—Ի՞նչու եկար դու, ի՞նչու չը մնայիր հօրս
մօտ, նա բարի մարդ էր, կը պահէր, կը պահ-
պանէր քեզ:

Գժբախտները ամեն մի դժբախտութեան դէպ-
քերում այն քաղաքավարական ձևերը չը գիտեն,
որ պահպանում են բախտաւորները միայն: Նէ-
նին բոլորովին պարզ կերպով պատասխանեց.

—Հայրդ մեռաւ, նա մեռաւ հնչեց այն օրը,
երբ իմացաւ, որ դու կալանաւորված ես:

Այդ բոլոր սարսափելի ներդրութիւն ունե-
ցաւ իմ վրա: Նա մեռաւ իմ պատճառով, մոլո-
րեալ որդու պատճառով, ևս նրա մահուանը պար-
տական էի...

Նէնին չը նկատեց իմ խռովութիւնը, չարու-
նակեց պատմել:

—Այն առաւօտ, երբ դու հեռացար իրձիկից
և խոտաւազար, թէ երկուսիս կը վերադառնաս,
մենք անհամբեր սպասում էինք քեզ: Արեւ մտաւ,
օրը մթնեց, բայց դու չը վերադարձար: Ամբողջ

ՆԱՄԱԿ ՄՕՍԿՎԱՅԻՑ

Մարտի 10-ին

Կարճատե քաղաքայութիւնից յետոյ վերադառ-
նալով Մոսկվա՝ կարդացի ձեր լրագրի 31 համա-
րում պ. Սոգոմոն Եղիազարեանցի նամակը Մոսկ-
վայից մի «գրականական ընկերութեան» մասին,
որ մի քանի տարի առաջ հիմնել էին այս մայրա-
քաղաքում 8—10 հայ ուսանողներ: Թէ իբրեւ ըն-
կերութեան հիմնադիր անդամներից մէկը և թէ մի
ժամանակ ե՞րբ դանձապահ, ևս պարտ եմ համա-
րում յիշեալ նամակի առթիւ հրատարակել այս
«պատասխանը», որին խնդրեմ, պ. Խմբագիր, մի
անկէն չնորհէք «Մշակի» մէջ: Պ. Եղիազարեան-
ցը՝ ցոյց տալով իր թղթակցութեան մէջ գրա-
կանական ընկերութեան դուստրը 259 բուրլի և
յիշելով, թէ այդ գումարը՝ պ. Սարգսեանից յե-
տոյ, որ առաջին դանձապահն էր—անցաւ նրան
յաջորդ պ. Խաչատրեանցի (այսինքն՝ իմ) ձեռքը,
—մի առանձին անհանգստութեամբ կասկած է
յայտնում վերոյիշեալ գումարի մասին: «Անցածը
անց է կացել, ատու է նա, բայց մնում է մի
բան, թէ ես հասարակութիւնից ատուած 259 բու-
րլը մինչև այսօր մի հաշվով իր տոկոսներով
(5%) կազմում է 323 բուրլ 75 կոպէկ: Գումարը՝ Եւ
դարձեալ մի փոքր յետոյ, «ինչպէս ընկերութեան
եղած անդամ, նկատում է նա, և այժմ ինչպէս
հայ հասարակութեան անդամ» հարցնում եմ մեր
ընտրած գանձապահներից—որ է այդ գումարը:

Թէ սրբան ազնուութիւն է պ. Եղիազարեանցի
կողմանէ իդուր և անիրաւացի կասկածանք յա-
րուցանել լրագրութեան մէջ ընկերութեան գու-
մարի առթիւ՝ առանց նախապէս հարցնելու
և ուսանց որ և է տեղեկութիւններ
ժողովուրդ և անհնաւկան ու բանաւոր
բացատրութիւններ ունենալու իր աչ-
քի առաջ և դաժ և քաջ ծանօթ անհնաւկանից
և աղբիւրն է իրից,—այդ թողնում եմ ըմբռնելու
բարեմիտ ընթերցողին: Իմ «պատասխանիս» մէջ
սակաւ ինչ ստորեւ, ընթերցողը կը գտնի ընկե-
րութեան դրամարկի մանրամասն հաշիւը. բայց

—Ես երկի դատարանի դրանը կանգնած էի,
ինձ չը թողցին, որ ներս մտնէի, այնտեղ էլ
ատու էին, թէ ես խելագար աղջիկ եմ... Գրե-
սում հարցրի, ինձ պատմեցին բոլորը...

Ես չը գիտէի ինչ անել նրա հետ, ինչ խոր-
հուրդ տալ. ևս չունէի այս աշխարհում մի բա-
րեկամ անգամ, որի պաշտպանութեանը յանձնէի
այդ անբախտ աղջկան: Ես առանց երկար մտա-
ծելու կրկին ատեցի նրան.

—Գուր դարձեալ գնա պատալի մօտ, այնտեղ
սպասիր ինձ: Նա պարկ կիս է. նա կը պահէ
քեզ: Ո՞վ է իմանում, քուցէ Աստուած կը յաջողի,
մի օր կը վերադառնամ քեզ մօտ...

—Ես քեզանից չեմ բաժանվի:
—Գուր խօս գիտես, թէ ինձ որտեղ պիտի ու-
ղարկեն:

—Գիտեմ: Ես էլ կը դամ քեզ հետ:
Սոյն միջոցին բանտի վերակացուներից մէկը
ներս մտաւ, հրամայեց Նէնին հեռանալ:

—Ես այստեղ պէտք է մնամ:
—Այստեղ հեռանոց չէ, օրիորդ, պատասխա-
նեց վերակացուն դառն ժողովով:

—Ես դրան մնակ չեմ թողնի:
—Բաւական է, որքան միտայն էր եղել...

—Մի տարուց աւել չէ, որ մենք ճանաչում
ենք միմեանց:

—Ցաւում եմ, որ այդքան կարճատե է եղել
ձեր սէրը... Այսու ամենայնիւ, պէտք է հեռանաք,
նաղելի օրիորդ:

Լսելով վերակացուի վերջին հեռութիւնը, ա-
րիւնս բորբոքվեցաւ:

—Եթէ դու կը չարունակես այդպէս վերադառ-
նալ, պատուաւոր աղջկայ, ևս քո գլուխը կը ջար-
դեմ:

—Մտածիր, թէ որտեղ ևս գտնվում... այստեղ

Խմբագիր—Հրատարակող ԳՐԻԳՈՐ ԱՐՇՐՈՒՆԻ

